

המוות האחר מאחורי הקטילה

תרגם מגרמנית והוסיף מבוא: עפר ולדמן

קריאה בכתביו של הסופר, המשורר והמחזאי היהודי המזרח-גרמני תומאס בראש מחייבת את הקוראים להיפרד מן התוואי המוכר של ההיסטוריה היהודית-מערבית (גרמנית אחרי 1945). יצירותיו של בראש נכתבו בהקשר של מדינה גרמנית פוסט-מלחמתית שהוקמה כפרויקט סוציאליסטי, בעל הקשר יהודי מובלע. עם חברי המפלגה הקומוניסטית במזרח-גרמניה נמנו יהודים רבים, ובהם הוריו של בראש. הללו הזדהו בכל מאודם עם המפלגה מתוך "אסימילציה אדומה": הרצון להיטמע בחברה הכלל-גרמנית באמצעות הבטחת השוויון המרקסיסטית. האמירה הביקורתית הגלומה ביצירותיו של תומאס בראש לא מבקשת להוקיע את העבר הנאצי ואת שרידיו בגרמניה מתוך עמדה יהודית פרטנית דווקא, בה במידה שהיא לא מבקשת לקעקע את האידיאל הקומוניסטי. גיבוריו של בראש הם-הם גיבורי האידיאל הקומוניסטי. עליבותם וסבלם מתוחים על פני התהום בין האידיאל הזה לבין מציאות היום-יום בגרמניה המזרחית.

חיוו של תומאס בראש נבקעו לאורך קווי המתאר של ההיסטוריה היהודית-גרמנית שאחרי מלחמת העולם השנייה. הוא נולד בגלות האנגלית להורים קומוניסטים ממוצא יהודי-גרמני-אוסטרי, שעם תום המלחמה שבו למזרח ברלין כדי לבנות גרמניה חדשה, סוציאליסטית. בזמן שאביו, הורסט בראש, טיפס במהירות אל צמרת מפלגת השלטון המזרח-גרמנית, נשלח תומאס בראש לפנימייה צבאית שפוזרה עקב קיצוניות התנאים ששררו בה, השלים את חוק לימודיו במזרח ברלין, ואחר כך עבד כמנקה תעלות ניקוז חקלאיות וכעוזר בבית דפוס. בראש ביקש ללמוד עיתונאות וקולנוע באוניברסיטאות לייפציג ופוטדסאם, אך נקלע לעימותים עם מרציו ועם חבריו הסטודנטים, שבהם נהג לצטט מכתבי מרקס כדי לנגח את קו המפלגה הרשמי. מחאתו הגיעה לשיאה בקיץ של שנת 1968, עת חילק מנשרי מחאה נגד פלישת כוחות ברית ורשה לפראג. אביו, שהיה באותה התקופה סגן שר התרבות, שמע על כך והסגיר את בנו למשטרת ביטחון המדינה, השטאזי. אחרי חודשים של חקירות ומאסר שוחרר בראש מבית הכלא, ונשלח לשלוש שנות עבודה כפועל במפעל לייצור גנרטורים בברלין המזרחית. בדצמבר 1976 עזב בראש את מזרח-גרמניה וחצה את הגבול – באישור השלטונות – לברלין המערבית.

החל מאמצע שנות השישים כתב בראש שירים, מחזות וקטעי פרוזה. רוב יצירותיו נאסרו לפרסום ולהפקה במזרח-גרמניה. זו הייתה הסיבה לעזיבתו למערב: הוא תיעב את המערב (בשנת 1985 ויתר על אזרחותו המערב-גרמנית), אך רק ברפובליקה הפדרלית היה יכול לפרסם את כתביו ולהעלותם על במת התאטרון. במשך עשור ומחצה התבלט כאחת הדמויות החדשניות, החידתיות והפוריות ביותר

בעולם התאטרון, הספרות והקולנוע בגרמניה המערבית. הוא ביים כמה סרטים שזכו בפרסים יוקרתיים, הצגותיו הוצגו בכל רחבי העולם דובר הגרמנית, ושיריו וקטעי הפרוזה שלו זכו להכרה נרחבת. אך אורח חייו ההרסני הביא לדעיכת יצירתו. הוא מת בברלין בשנת 2001, בגיל 56.

בשנים האחרונות זוכים יצירתו וסיפור חייו הייחודיים של בראש לתשומת לב ציבורית מחודשת בגרמניה: לצד הצלחת ספרה הסמי-אוטוביוגרפי של אחותו, מריון בראש, המתאר את קורות המשפחה, הופקו בשנים האחרונות שני סרטים – דוקומנטרי ועלילתי – העוסקים בחייו וביצירתו. הוצאת Suhrkamp פרסמה ב-2015 את כל שיריו – אלה שראו אור בחייו, ואלה שנמצאו בארכיון האקדמיה לאמנויות בברלין – והשנה פרסמה את מכלול כתביו הנוספים, ובתוכם קטעי פרוזה ויצירות תאטרון.

את תומאס בראש אפשר למנות בנשימה אחת עם סופרים וסופרות אחרים השייכים לקבוצה קטנה ומרתקת של בנות ובני הדור השני לקומוניסטים יהודים במזרח-גרמניה. קבוצה זו התמודדה עם חלקי פאזל ביוגרפיים שלא התאימו זה לזה: המוצא היהודי וזכר קרובי המשפחה שנשפו בשואה מחד גיסא, וההזדהות המוחלטת של הוריהם עם המדינה ה(מזרח) גרמנית הסוציאליסטית מאידך גיסא, לצד הניכור החברתי הכללי שחוו כבני האליטה השלטת – והדחייה שחוו מצד אותה אליטה, שחלקה היה נגוע באנטישמיות. אך בניגוד לחברות וחברים אחרים בקבוצה זו, כמו ברברה הוניגמן, יורק בקר, ריטה קוצ'ניסקי ואנדרה הרצברג, שעסקו ועוסקים בכתיבה אוטוביוגרפית או אוטופיקציונלית, תומאס בראש כמעט שלא עסק במופגן בנושאים יהודיים. קווי המתאר האוטוביוגרפיים המובלעים בחלק מיצירותיו מוטמנים אף הם, מטפורית, בהקשר כלל-גרמני. גיבוריו של בראש הם דמויות השוליים של החברה המזרח-גרמנית והגרמנית, זונות ורוצחים, עובדות קו ייצור קשות-יום ופועלים שיכורים, האנשים שבעבורם ההיסטוריה היא "רוח מקפיאה על הפנים".

המלט נגד שייקספיר

הַמֶּלֶה הָאַחֶרֶת מֵאַחֲרֵי הַמֶּלֶה.
הַמֶּנֶת הָאַחֶר מֵאַחֲרֵי הַקֵּטִילָה.
הַבִּלְתִּי נִתֵּן לִישׁוּב אֶלִי שִׁיר יִזְקֶק:
הַסֵּדֶר. וְהַסֵּדֶק, הַמִּזְתִּירוֹ מֵרֶסֶק.

27 בספטמבר, יום יפה

לא קראתי אף עתון.
לא לויתי אף אשה במבטי.
לא פתחתי את תבת המכתבים.
לא אחלתי לאף אחד יום טוב.
לא הסתכלתי במראה.
לא דברתי עם איש על ימים שהיו
ולא עם איש על ימים שיבואו.
לא הרהרתי על אודות עצמי.
לא כתבתי אף שורה.
לא גלגלתי אף אבן.

הרוצח ראצק ירח לבן

טוראי ראשון ראצק שב מן המלחמה
אל בין זרועותיה של אחותו מרגרטה.
(אבא, אמא ומר הנזל מתים).
הזמן: 1945. המקום רוזנטלר פלאץ:
הי. אני שוב בבית, מרגרטה.

רעב. ראצק והאחות צעדו
דרך הכפרים סביב לעיר הבירה. החליפו
שטיח תמורת חמאה
צמיד תמורת נקניק.
רדיו תמורת לחם.

עד שהכרס היתה מלאה
הדירה ריקה.
(אף דירה אף פעם לא ריקה).

קר. ראצק והאחות שוכבים
בערסל בין הדלת לתנור.
אם מישהו היה רואה אותנו, קרל.
אותנו אף אחד לא רואה, מרגרטה.

שקום ההריסות. אפשר לשמח, מרגרטה:
היום חוזרת הרכבת התחתית לנסע,
ואחיה נוסע איתה
ככרטיסן.

אפשר לשמח, ראצק, לאחותך
עם פרצוף העטלף יש עבודה:
תלישת כרטיסים בקפת קולנוע "טבולי".
אפשר לשמח: עד גדותיו
המזוה מלא
ושנה נפרדת כעת בשתי מטות.

שנה חולפת ומחצית
עומד לו ראצק-רכבת-תחתית
בלילה אצל החלון.
איזה ירח קר
מעל הבית בו הוא גר.

ראצק מול מטת האחות,
האהובה, הישנה.
ידו על ירכה.
עזב. עכשו זה לא כמו לפני שנה ועוד שנה.

ראצק בוכה. ראצק צוחק.
ראצק נוהם איומים.
נועץ את הספין במתן.
מרגרטה מסבה את ראשה, ואין בה עוד רוח חיים.

הנה מרגרטה: 40 צנצנות שמורים בשורה,
ועל הצלחת נקניק ובשר חם,
גלגלת במרתף מאחורי ערמת הפחם,
ועצם עם עצם באדמת הגנה קבורה.

אח ואחות: שנים שהם אחד
עם שני כרטיסי קצוב
(תקשיב, המשטרה תופסת את כלם,
גם לך עוד תחכה בסבוב).

לעלות, להתרחק מהדלת. להזדקף.
לרדת. תחנה סופית. עם הזרם להסחף.
חפרו את הגלגלת מרצפת המלט
ראצק משליך את חלצתו מעליו.
סתם. האהבה העצמית את ההכרה מבלבלת.
פרצו את הדלת, שברו את ידיו.

מעצר לחקירה בתחנת המשטרה
אף דמעה. העין רק הופכת מגרה.
מאחורי הזכוכית המשרינת שט הירח במרומים.
ראצק לא רוצה מאיש כל רחמים.

מן המלחמה, אומר השופט,
נותרת בלוחמים אכזריות,
מן הרעב נותרת ברעבים
תאות הבליסה, ומן הקר נותר
הקר בגופם של הקופאים,
מן האהבה נותרת המשטמה.
מה המניע שלך, מר ראצק,
אמר לנו דבר מה.

מָה עוֹד עַל מֶרֶר אֶצֶק לֹמֵר לְעֶרְכָּא:
 הַכֹּל כְּכֹר בְּרוּר וּמוֹכָח:
 שִׁיעֲרָפוּ אֶת רֹאשֵׁי בְּמִכָּה נָאָה,
 לְמִרְגָּטָה אֲנִי רוֹצֶה לְהַגִּיעַ כָּךְ:
 רִיק הַלֵּב וְהַקֶּבֶה מְלָאָה.
 וְכַעַת רֹאשׁוֹ עַל הַבְּרוֹזֶל מוֹנָח:

ארצה להישאר היכן שרגלי לא דרכה מעולם

אֶת מָה שְׁאַחֲזִיק, לֹא אֶרְצֶה לְאַבֵּד, אֲבָל
 הֵיכָן שֶׁהֲנִי, לֹא אֶרְצֶה לְהִשָּׁאֵר, אֲבָל
 אֶת מִי שְׁאַהֲב, לֹא אֶרְצֶה לְעֹזֵב, אֲבָל
 אֶת מִי שְׁאַכִּיר, לֹא אֶרְצֶה עוֹד לְרֹאוֹת, אֲבָל
 הֵיכָן שְׁחִי, לֹא אֶרְצֶה לְמוֹת, אֲבָל
 הֵיכָן שְׁמוֹתִי, לֹא אֶגִּיעַ לְשֵׁם:
 אֶרְצֶה לְהִשָּׁאֵר הֵיכָן שְׁרַגְלִי לֹא דָרְכָה מְעוֹלָם.

(מגרמנית: סיון בסקין)